

Ahmed Hadžirović, SINDIKALNI POKRET U BOSNI I HERCEGOVINI
1935—1941. Sarajevo, »Svjetlost«, 1972. godine, str. 203

Autor ove studije prihvatio se zadatka da naučno obradi jedan aspekt jednog od najznačajnijih perioda naše novije bosanskohercegovačke istorije. To je, u stvari, bila jedna od tema iz programa rada Instituta za istoriju radničkog pokreta, koja je sa ostalim (iz djelatnosti KPJ, omladinskog pokreta itd.) predstavljala dio integralne problematike »kompleksnog revolucionarno-demokratskog kretanja u Bosni i Hercegovini od 1935. do 1941«. Istraživač i obrađivač je tu našao punu opravdanost potrebe da cjelovito i korektno obradi sve komponente sindikalnog pokreta u Bosni i Hercegovini. I pored toga što je, kada je riječ o sindikalnoj problematici sa historiografskog aspekta, do sada napisan veći broj knjiga, ovo djelo može ponijeti atribut prvenca. Iz prostog razloga što je aspekt koji tretira ova knjiga samo ovlašt dotican, što radova naučnog karaktera koji se iznimno bave sindikatima ima vrlo malo, a iz ovog perioda nema ih uopšte.

Na početku treba podsjetiti da je ova knjiga, u stvari, doktorska disertacija, koju je kandidat uspješno odbranio na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Pristup temi i metod njene obrade su sprovedeni dosljedno. Kada se, nakon pažljivog čitanja, dođe do kraja knjige, onda čitalac nedvosmisleno dolazi do zaključka o potpunosti i korektnosti obrade — do dva nezaobilazna naučna kriterija. I pored te potpunosti, koja se ogleda u iskorišćenosti bogate izvorne neobjavljene građe iz mnogih arhivskih i drugih ustanova, ovo je nevelika knjiga, što se može smatrati kao jedan od njenih atributa koji zaslužuje čitaočevu pažnju. Dalje, primjetna je prisutnost dijalektičkog metoda obrade opštih karakteristika sindikalnog pokreta, te njegovih posebnosti u BiH. Sve njegove komponente (bilo da je riječ o radništvu BiH, sindikalnim pravcima itd.) situirane su u opštejugoslovenske okvire i na taj način se došlo, u bosanskohercegovačkim okvirima, do one prave i objektivne ocjene koja je adekvatna realnom stanju.

Ako ovaj prvi rad — knjigu promatramo u kontekstu problema sa kojima se autor neminovno morao sučeljavati (opasnost od jednodimenzionalnog prilaza obradi teme) — onda možemo donijeti, iz više razloga, pozitivan sud.

Prije svega, treba reći da je kompoziciono tema veoma uspješno postavljena. Deduktivnom metodom, autor je, pošavši od pregleda opštih privrednih prilika, uzeo (logično) kao okosnicu ovog istraživačkog postupka radništvo i njegov položaj da bi došao do srži svoje teme: sindikalnih pravaca, njihovih organizacija i njihove djelatnosti. Pri globalnoj ocjeni istraživačevog postupka, potrebno je istaknuti njegovo, veoma uočljivo, nastojanje da se tim postupkom maksimalno obuhvate oni faktori koji su utjecali na aktivnost sindikata (ovdje mislim na političke partije, te mjere vlasti protiv naprednog radničkog pokreta). S druge strane, autor je uspio da nam predoči svu onu slojevitost sindikalnog pokreta koja se sadržavala u egzistiranju mnogovrsnih sindikalnih saveza, njihove međusobne odnose i, posebno, njihove akcije kako ekonomskog, tako i političkog karaktera.

U nabravanju pozitivnih elemenata bilo bi nepravedno ne spomenuti uspješno, a istovremeno dosljedno, sprovedenu tendenciju autora da analizira i ocijeni svaki od pomenutih dijelova teme u širokom (bosanskohercegovačkom) i najširem (jugoslovenskom) spektru društveno-ekonomskih i političkih odnosa. To iznesenim ocjenama daje prijeko potrebnu objektivnost i pravu realnu dimenziju.

U prvom dijelu knjige (pododjeljak »Pregled privrednih prilika« — str. 10—18) autor nam je dao onaj osnovni motiv u kome će razmatrati svoj predmet istraživanja, sa tendencijom da naznači sve one specifičnosti bosanskohercegovačke privrede. Odmah upadaju u oči dva elementa koja su suštinski utjecala na tempo i dimenzije razvoja privrede ovih pokrajina, a time i na opšti položaj radništva u njima. To je, s jedne strane prirodno bogatstvo Bosne i Hercegovine (rude, uglj i drvo), a s druge, odsustvo većine nužnih faktora kao preduslov za napredak — da se ne kaže prosperitet pokrajina i društva u cjelini (nepostojanje mreže puteva i željeznica, stalnog tržišta za plasman roba i odsustvo finansijskog kapitala, te stručne snage).

Veoma detaljno čitaoci se upoznaju sa strukturom i opštim položajem radništva Bosne i Hercegovine. Svoju analizu autor ne sprovodi u vremenskim granicama svoje teme (1935—1941) nego, gotovo redovito, u određenoj retrospektivi, pružajući, i sebi i čitaocu, mogućnost uporedbe. Ne treba izguhiti iz vida da je teritorija BiH, u periodu o kojem je riječ, podijeljena na četiri banovine, od kojih je samo Vrbaska »čisto« bosanska. Glavna poteškoća korišćenja izvora, u tom pogledu, sastojala se u tome što nije bilo nimalo lako razlučiti šta se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, a šta ne. Nedvojbeno, ipak, saznajemo da:

— od 54 sreza u BiH, čak njih 40 »praktično nije imalo industrijskih preduzeća«, a »preko 20 njih nisu imali ni po jedno industrijsko preduzeće«; da je 1938. godine bilo u Bosni i Hercegovini 299 preduzeća; da na 6 privrednih grana u BiH otpada 223 preduzeća ili 75%; da se broj industrijskih grana BiH nije promijenio od 1918; da je procenat nekvalificirane radne snage vrlo visok (preko 50%); na osnovu tipološkog »uzorka« (Sarajevo—Banjaluka), autor ukazuje na jedan izuzetno interesantan podatak: da je, u pogledu starosne strukture, dvije trećine od zaposlenih u Sarajevu otpadalo na mladiće i djevojke, te da je od svih zaposlenih u BiH njih 55 — 65% bilo neoženjeno ili neudato. Ovi, na izgled, bizarni podaci su značajni s obzirom na ulogu borbenog raspoloženja, toliko potrebnog faktora u radničkim organizacijama.

Za čitaoce su naročito zanimljivi podaci o nadnicama, cijenama i potrošnji — dakle o faktorima koji su bitno utjecali na one najegzistencijalnije — život svakog radnika, pa i bosanskohercegovačkog, u burnim godinama pred drugi svjetski rat. U ovom povodu Hadžirović je, na jednostavan način, uspio da predoči svu složenost ekonomskih pokazatelja. On je dobro uočio, a čitaocu jasno sugerirao, svu opasnost od eventualnog apsolutiziranja, npr. podataka o »prosječnim nadnicama« (27). Tako se u periodu od 1935 — 1940. godine i pored nominalnog porasta nadnice mora konstatirati pad stvarne vrijednosti. Imajući na umu svu relativnost statističkih podataka, vidimo da oko dvije trećine od ukupnog broja zaposlenih u Bosni i Hercegovini nije svojim primanjima moglo osigurati ni 50% životnog minimuma, a šumski radnici ni 30%.

S obzirom na značaj faktora »radnog vremena« u skali elemenata koji su utjecali na ocjenu položaja radničke klase, treba reći da ono »često nije bilo ograničeno nikakvim propisima, a dostizalo je u nekim strukama i do 18 časova dnevno«. (39).

Već u ovom prvom poglavlju primjetna je kod autora, uvijek dobrodošla, doza iznijansiranoosti u pristupu (bilješka 11) koja je uvjetovala prijeko potrebnu kritičnost — posebno zbog toga što se u radu operiralo tabelama i brojkama.

Nakon analize osnovnih pokazatelja glavnih privrednih grana Bosne i Hercegovine u godinama pred rat i činilaca, koji su bitno utjecali na položaj radničke klase ove zemlje, Hadžirović nas, u drugom poglavlju knjige, upoznaje sa njenim sindikalnim pravcima i organizacijama (str. 42—74). Opšta karakteristika sindikalnih organizacija u Bosni i Hercegovini je njihova brojnost. U njima su, tako

reći, svi postojeći pravci, što nije bio slučaj u ostalim dijelovima Jugoslavije. Oni su u knjizi razvrstani u tri osnovne grupe sa navođenjem glavnih obilježja, tako da i slabije upućeni čitalac u tom šarenilu stiče vrlo lako preglednu sliku.

Po rasprostranjenosti i brojnoj snazi, među njima, među prvom mjestu su tzv. slobodni sindikati u kojima su se okupljali radnici, bez obzira na pol, vjeru, narodnost: Ujedinjeni radnički sindikalni savez — URSS, Opšti radnički savez — ORS, Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika — SBOTIČ. Unutar ove grupacije dominirao je URSS — prije svega po brojnosti, zatim području na kojem su djelovale njegove organizacije, te kontinuitetu svoga razvoja. I u ovom dijelu rada Hadžirović vrlo uspješno održava sklad između opštih i posebnih karakteristika, bilo da je riječ šire o »slobodnim« sindikatima, ili uže, o URSS-u, unutar tih sindikata. Mi, tako reći, saznajemo sve bitno u odnosu na URSS, ali i ono glavno što se tiče djelatnosti URSS-ovih sindikata u BiH, prije svega činjenicu da je njegova pozicija u odnosu na druge pravce i organizacije i u BiH premoćna. To se najbolje vidi po rezultatima izbora za radničke povjerenike u pojedinim preduzećima posredstvom kojih je bilo moguće najefikasnije izboriti se za određene povoljnije uslove života i rada. URSS je »na teritoriji BiH imao gotovo dva i po puta više radničkih povjerenika nego svi ostali savezi skupa« (59). Ostalim dijelovima »slobodnih« sindikata autor je posvetio, relativno, dovoljno pažnje.

Jedini pandan URSS-u iz druge grupacije tzv. nacionalnih sindikata u BiH, ali samo po broju pristalica (naročito 1940—1941), bio je Hrvatski radnički savez — HRS. Ono na osnovu čega se ova grupacija sindikata razlikovala od ostalih je njeno organiziranje na ekskluzivno nacionalnoj osnovi i činjenica da su u njihovim redovima, jedni pored drugih, djelovali i radnici i njihovi poslodavci. S obzirom na to da se ovaj savez programski oslanjao na Hrvatsku seljačku stranku, to ne iznenađuje podatak da je, nakon Sporazuma Cvetković-Maček — pošto je HSS od tada, tj. od 26. 8. 1939. participirala u vlasti — prestao da bude opozicioni i postao režimski sindikat. Iz teksta na strani 67 saznajemo da nacionalnim sindikatima u Jugoslaviji još pripada Jugoslovenski nacionalni radnički savez (JNRS), koji je osnovan poslije zabrane rada Nezavisnih sindikata i stvaranja Jugoslovenske nacionalne stranke. Kada je to bilo, ne može se saznati ni eksplicite, ni implicate. Slično je i kada autor analizira pojavu tzv. režimskih sindikata i njihovog elitnog predstavnika — Jugoslavenski radnički savez — JUGORAS u Bosni i Hercegovini.

Hadžirović kao istoričar na visni svoga zadatka nije zazirao od iznošenja faktora koji su išli na ruku djelatnostima režimskih sindikata i njihovim uspjesima koji su proizlazili iz određene konstelacije društveno ekonomskih faktora. Ipak bi mu se mogla staviti primjedba da je mogao da bude i eksplicitniji i analizama i ocjenama, te navođenjima izvora ne ostavljajući čitaoca u položaju da pretpostavlja i posredno zaključuje kao na str. 71, gdje kaže da su osnivači JUGORAS-a »računali da će u BiH njihov savez imati po najmanje poteškoća u razvijanju svoje djelatnosti«. U kom smislu, zašto? Sličnih mjesta ima i na stranama: 67 (kada je osnovan JNRS); 90 (bilješka 25 — koje, čije »Pravde«?); 99 (»poznato je i usvojeno mišljenje ...« kada, od koga?); 148 (bilješka 18 — »... sudeći po drugim brojnim izvorima«?).

Već pomenuta brojnost sindikalnih pravaca u BiH imala je za neizbježnu posljedicu izuzetnu rascjepkanost akcija radničke klase Bosne i Hercegovine. Svaki od pomenutih pravaca »vukao« je radnike u svoje redove, nimalo ne mareći za opštu radničku stvar.

Jedan od nezaobilaznih aspekata djelatnosti svih sindikalnih pravaca je djelatnost političkih stranaka usmjerenih na rad sindikata (str. 74 — 122). Treba odmah istaći da je taj odnos bio iniciran u pretežnom broju slučajeva od strane političkih partija. Ako se zna kakvim su mentalitetom bile prožete sve političke organizacije u našoj zemlji, u toku cijelog perioda postojanja međuratne Jugoslavije, onda neće biti teško razumjeti taj odnos, bez obzira nato što će se u programima bilo koje sindikalnog saveza naići na apriorističko negiranje značaja i uloge političkih pitanja u njihovoj praktičnoj djelatnosti. Sindikati kao organi

zacije radničke klase, (bez obzira na to da li je riječ o pojedinim savezima ili jednom savezu), bili su isuviše primamljiva meta i interesantan medij za širenje raznih političkih doktrina, da bi bile zaobiđene od strane političara i politikanata.

I u ovom odjeljku polazi se od šireg, opšteg, jugoslovenskog okvira da bi se dao poseban osvrt na uticaj političkih stranaka u bosanskohercegovačkim okvirima. Upravo ta relacija otkriva bosanskohercegovačke specifičnosti utjecaja političkih stranaka na djelatnost sindikata. Na osobnost sindikalnog pokreta i u ovom periodu nisu utjecali ni faktori kao: višenacionalni karakter BiH, vjerska i partijska šarolikost, postojanje gotovo svih sindikalnih pravaca i saveza, nego borba oko ostvarivanja prestiža u URSS i uloga KPJ usmjerena u tom pravcu. Hadžirović prati taj proces i utvrđuje da komunisti, iz više razloga »i pored odluke IV zemaljske konferencije KPJ 1934. godine o ulasku u sindikate sve do kraja 1938, odnosno početka 1939. godine ne provode u život ovu direktivu« (112). Ovdje bi trebalo posebno naglasiti prave dimenzije, odnosno posljedice djelovanja KPJ, i uopšte pristalica jedinstva radničke klase, kroz sve akcije URSS-a putem kojih je ovaj savez, pored egzistiranja niza drugih sindikalnih organizacija »postao zaista masovna klasna organizacija radničke klase«. (103) One se ogledaju, prije svega, u posrednom i neposrednom uticaju na formiranje revolucionarno-demokratskog pokreta u Jugoslaviji pred drugi svjetski rat.

Analizom odnosa političkih stranaka i sindikalnih saveza, te zaključkom da »su svi sindikalni pravci (kurziv I. T.) .. bili pod uticajem neke političke partije ili više njih« (121), autor je izbjegao opasnost jednostrane obrade u koju bi upao da je slijedio programom zacrtanu ulogu sindikata koji treba da se brine i bori isključivo za »poboljšanje ekonomskog, socijalnog i kulturnog položaja svoga članstva«.

Novu dimenziju ovom radu autor je dao u razmatranju međusobnih odnosa sindikalnih saveza. Za taj aspekt prilaza bilo je i više razloga. Opšta slika društvenih kretanja u BiH, a posebno sindikalnog pokreta bila bi u svakom slučaju nepotpuna, da su izostavljeni ili ostali nenaglašeni svi oni raznorodni politički, vjerski i drugi interesi koji su se prelamali kroz njegovu aktivnost, ponekad kao uzrok, a katkad kao posljedica. Tako ocjene, do kojih dolazi istraživač, dobivaju onaj realni valer, a čitalac objektivno saznanje o akcijama i pokretu u cjelini. U toj sažetoj analizi otkrivamo koliko je dugo bio prisutan nizak stepen svijesti radničke klase, šta je značilo odsustvo jedinstvenog sindikalnog pokreta, koliko je zla donosila perfidna uloga političkih partija. U takvoj konstelaciji snaga gdje »nije mogla proći nikakva značajnija manifestacija, ... a da se tom prilikom ne 'obračunaju' bar dva sindikalna saveza« (123) ne iznenađuje mnogo ni konstatacija da »u cijelom ovom periodu nema ni jedne zajedničke akcije radništva BiH«, ni ocjena da se sindikalni pokret »u dobrom dijelu ovog perioda nalazio na nivou nižem od onog uoči prvog svjetskog rata i neposredno poslije njega«. (132). Međutim, ovo stanje se u znatnoj mjeri mijenja od 1939. godine, zahvaljujući prije svega naporima KPJ da iskoristi opšte promjene za stvaranje akcionog jedinstva radnika.

Opštepoznato je da se o nekoj društveno-istorijskoj pojavi, procesu ili pokretu ne može pisati isključivo na temelju programskih načela ili na osnovu analize popratnih pojava »glavnih« aktivnosti. Hadžirović je to, rekao bih, ne samo dobro uočio nego još bolje realizirao. On je dvije trećine rada posvetio analizi onih pojava u istoriji sindikalnog pokreta u BiH koje su i njemu, a i čitaocima, omogućili da se u potpunosti shvati ono suštinsko: dimenzije aktivnosti sindikata u BiH u periodu, koji po mnogo čemu zauzima izuzetno mjesto u novijoj istoriji, i doprinos sindikata u opšte društvenim kretanjima neposredno pred drugi svjetski rat, kao i ulogu KPJ u tim događajima.

Smatram da se tek čitanjem dijela: »Akcije sindikata za poboljšanje ekonomskog i političkog položaja radnika« (str. 134—177) u kontekstu cijele knjige otkrivaju njeni pravi kvaliteti: sagledavanje u cijelosti sindikalne komponente društvenog zbivanja Bosne i Hercegovine pred drugi svjetski rat, te nadasve jasan i precizan tok izlaganja materije. Po strogo hronološkom principu, obrađeni su na sintetiziran način svi štrajkovi i tarifni pokreti kao najznačajniji oblici orga-

nizirane borbe sindikalno organiziranog radništva Bosne i Hercegovine. I ovdje je autor dosljedan samom sebi, pa možemo i dalje predmet istraživanja da pratimo u širem i užem kontekstu zbivanja. Tako saznajemo da je približan broj tarifnih i štrajkačkih akcija (za period od 1935. do aprila 1941. godine) prelazio zbir od 300, od toga oko 196 otpada na štrajkove. S obzirom na to da je u radu kao glavni izvorni materijal korištena neobjavljena arhivska građa iz mnogih arhivskih ustanova, zatim razni statistički izvještaji, štampa, i memoari, da su ti mnogobrojni podaci višekratno provjereni i upoređeni (v. str. 16, 142, npr.), to se iznijeti podaci mogu, gotovo bezrezervno, smatrati pouzdanim. Interesatno je napomenuti da su u zrocni štrajkovima u BiH bili pretežno ekonomske prirode (90%), samo djelomično političkog karaktera (10%).

Hadžirović u završnim razmatranjima prati odnos vlasti prema ovoj formi borbe radničke klase (str. 177 — 199). Linija tih odnosa išla je pravolinijski ka sve žešćem zaoštavanju. Jedan od glavnih uzroka bila je sve eksponiranija uloga KPJ u radu sindikata, prije svih u URSS-u, njenom nastojanju da ih pretvara u borbene i klasne. Vrhunac tih suprotnosti predstavljala je zabrana rada URSS-a 31. 12. 1940 — zatvaranjem prostorija, domova, čitaonica, zaplijenom imovine i arhive. Međutim, Partija je već razgranala svoju aktivnost u sve pore ondašnjeg društva tako da je, u ovom slučaju, posredstvom posebno formiranih komisija, zaduženih za sindikalni rad, »preuzela svo rukovođenje radničkim pokretom u svoje ruke«. (193).

Ovdje bi trebalo reći koju riječ više o ulozi KPJ, značaju odluka Četvrtre zemaljske konferencije za rad sindikata u BiH i autorovoj periodizaciji. U uvodnom izlaganju saznajemo razloge za odstupanja od dosada uobičajene periodizacije. U svakom slučaju riječ je o pokušaju koji, samom činjenicom da se kida nešto (do naših dana) opšte prihvaćeno, zaslužuje posebnu pažnju.

Prvi i najjači argument Hadžiroviću su odluke Četvrtre zemaljske konferencije KPJ — Ljubljana, decembra 1934. godine. U razmatranju periodizacije teme »Sindikalni pokret u BiH 1935—1941« navode se dva sasvim nova elementa: 1. prema prvom, sa Četvrtom zemaljskom konferencijom KPJ počeo je proces šireg povezivanja KPJ sa masama koji je »trajao u kontinuitetu sve do aprilskog rata 1941. godine i, po našem mišljenju (A. H.), **ne može se prekidati**, (kurziv T. I.) kao što se to obično čini u 1937. godini i to vezati za smjenu partijskog rukovodstva«. (6) Drugi novi element je proizašao iz Hadžirovićevog stava da u istoriji sindikalnog pokreta »period od 1929. do 1941. **nije moguće uzimati kao jednu cjelinu** (kurziv T. I.) 16. — Bez obzira na to kako ko gleda na značaj ovog ili onog faktora, na jaču ili slabiju vezu KPJ i sindikalnog pokreta, ni u kom slučaju nije ih moguće analizirati i ocjenjivati osim u korelaciji ili interakciji, akcentirajući naročito praktičnu djelatnost. Već više puta istaknuta istraživačeva dosljednost u analizi konkretnog istorijskog materijala, ispoljena u ravnopravnom tretmanu opštih (jugoslavenskih) i posebnih (bosanskohercegovačkih) prilika, donekle je prenebregnuta, u sadržajnom pogledu, kod sintetiziranja. Ne osporavajući ni jednog trenutka istorijski značaj odluka donesenih decembra 1934. godine, ne prenebregavajući faktore kojima operira autor (»Konačno prestaje ekonomska kriza i počinje period privrednog oživljavanja uz koje je tijesno povezano oživljavanje radničkog pokreta i sindikata« — str. 6), smatram da je pri generaliziranju, pa i periodizaciji za ovu temu trebalo, na osnovu činjenica, izvesti usaglašeniji zaključak. Kod Hadžirovića čitamo da: »u BiH direktiva (IV zemaljske konferencije) **nije provedena** sve do 1939. godine« (78), jer »vrlo mali broj aktivnih članova (KPJ) **nisu (bili) kadri sprovesti** u život odluke ... do početka 1939. godine«, te da su do kraja 1938. godine »veliki uticaj na najjači sindikalni savez u BiH URSS, imali socijalisti koji istovremeno u svojim rukama drže i sve zaštitne radničke ustanove« (195). Analiza i zaključci ostavljaju na čitaoca dojam da se u pogledu periodizacije (pokreta ili teme) više uvažavala formalna strana (donošenje odluka IV zemaljske konferencije, čije se odluke sprovede u Hrvatskoj i Sloveniji, a i u Srbiji — str. 78) nego suštinska, praktična djelatnost KPJ i aktivnost sindikata u BiH. Drugim riječima (samo u ovom slučaju) posebno je neusaglašeno sa opštim; ili, bosanskohercegovačke specifičnosti su prenebregnute u odnosu na prilike u drugim krajevima Jugoslavije.

Smatram da ima mjesta još nekim opaskama.

Jedna potiče iz nedostatka registara (imenskih, geografskih itd.). Ponekad se u knjizi autor poziva na neko već istraživano i analizirano pitanje. (»Ranije smo pomenuli kako je došlo do izdvajanja Opšteg radničkog saveza iz sastava Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza« — uporedi str. 61 i 123). Smatram da je bilo uputno na odgovarajući način (u zagradi ili bilješkama) navesti, u slučaju ponavljanja, stranu teksta gdje je o tome već bilo riječi. U vezi sa ovim pitanjem, trebalo bi najozbiljnije postaviti pitanje (uglavnom izdavačima): da li je uputno danas ostavljati idejno djelo naučnog karaktera bez prijeko potrebnih registara? Šta znači njihovo prisustvo ili odsustvo u vrijeme sve brojnijih historiografskih radova ne treba nikome posebno objašnjavati. Tu otpadaju svi razlozi materijalne prirode, jer se neuporedivo mnogo vremena »gubi« u konsultovanju teksta bez registara. A »vrijeme je novac«.

Drugoj je povod odsustvo takođe jedne, na žalost, češće uobičajene rubrike — »Errata«. Ljudima kojima je to prevashodni zadatak (korektor — Natalija Kulić) promakao je popriličan broj štamparskih grešaka — preko dvadeset. Iz obzira prema autoru trebalo ih je, na odgovarajući način, ispraviti i u tom pogledu, posrednim putem, »skinuti« odgovornost s njega.

Na kraju se može reći da ova iscrpno dokumentovano istražena problematika izvanredno popunjava jednu od praznina naše novije bosanskohercegovačke istorije. Kada se monografski obrade i njeni drugi aspekti, ova će knjiga, nesumnjivo, još više doprinijeti poimanju značaja i opsega svih onih društveno-ekonomskih promjena koje su doživjeli naši narodi, a posebno radnička klasa u godinama koje su prethodile narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji, u godinama kada je napredni sindikalni pokret svojom djelatnošću, pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, vršio pripreme za obaranje sistema eksploatacije.

Tomislav Išek